

Identiteit, veerkracht en hoop

Petra van Bakel-De Jong

In deze recensie over mijn bezoek aan de identiteitsdag van de vereniging van katholiek en christelijk onderwijs (Verus) van negen november 2016 in Driebergen, wil ik beschrijven hoe identiteit, in brede zin van het woord, kan bijdragen aan kwaliteit van onderwijs. Het doel van deze conferentie voor onderwijsprofessionals, met als titel “identiteit, veerkracht en hoop”, was tot inspiratie en ontmoeting te komen maar ook om met praktische handvatten naar huis te gaan.

Deze recensie start met het benoemen van het dagprogramma en de inhoudelijke beschrijving van de keynote van Van Zundert. Vervolgens beschrijf ik twee door mij gevolgde workshops. De eerste workshop gaat over onderwijskwaliteit in een veerkrachtige school, door J. Copier van de Radboud Universiteit. De tweede workshop geleid door S. van Groningen van de Radboud Universiteit, gaat over leiderschap tijdens identiteitscrisissen, zoals veerkrachtverlies van medewerkers.

Ook beschrijf ik de keynote van Professor Roebben, die het thema ‘hoop’ besprak. Ik sluit af met een beknopte persoonlijke reflectie over deze dag.

Inleiding

“Onderwijs met overtuiging”, dat is waar de vereniging Ons Middelbaar Onderwijs (OMO), het bestuur waar ik voor werk, voor staat (Ons Middelbaar Onderwijs, 2016). Uitgangspunt is dat er aandacht nodig is voor meer dan alleen kwalificatie: het gaat om de hele mens.

Vanuit de OMO-werkgroep identiteit wordt hier verder richting aangegeven door het benoemen van de kernwaarden: goed onderwijs, goed mens, goed leven (Ons Middelbaar Onderwijs, 2013). Voor OMO betekent identiteit ook geworteldheid in een katholieke traditie. Juist deze uitspraak leverde Eugène Bernard, bestuursvoorzitter van OMO, afgelopen zomer een stortvloed van kritiek op (Brabants dagblad, 22 juni 2016; Verus, 2016).

Ik herinner me in dat kader een uitspraak van een interne toezichthouder onderwijs, bij een ander bestuur, dat dergelijke identiteitsuitspraken niet meer van deze tijd zijn en het onderwijs geen goed doen (persoonlijke communicatie). Ik sluit me echter aan bij uitspraken van de Onderwijsraad dat identiteit meer mogelijkheden biedt om prioriteiten te kunnen stellen over hoe er gewerkt wordt aan de meervoudige kwaliteit van onderwijs (Onderwijsraad, 2016).

De Raad reikt hiervoor een referentiekader aan met drie doeldomeinen van onderwijs, kwalificatie, socialisatie en subjectivatie. De Raad wijst erop dat vooral socialisatie *identiteit* verschaft. Voor mij persoonlijk komt uit deze uitspraken van de Raad en van OMO naar voren dat identiteit en kwaliteit met elkaar verbonden zijn. Ik wil deze verbinding graag verder verkennen. Daarom bezocht ik de conferentie, waarvan ik hier verslag doe.

Dagprogramma

Het dagprogramma bestond uit een opening door de dagvoorzitter mevrouw J. Krijt, rector van het Comenius College in Rotterdam. Met het lied “make me a channel of your peace” werd een brug geslagen tussen identiteit en de betekenis daarvan voor het onderwijs. De dag werd verder ingevuld met een lezing door Van Zundert, een keuze uit twee workshops en een bezinningsmoment met Mgr. De Korte, bisschop van Den Bosch. De dag werd afgesloten met een lezing van prof. Roebben.

Keynote: Veerkracht en het effect in het onderwijs (Dr. R. van Zundert)

Van Zundert heeft onderzoek gedaan naar de effecten van veerkracht als aspect van identiteit op leerprestaties. Vanuit wetenschappelijk onderzoek is zij tot de conclusie gekomen dat er geen eenduidige definitie van veerkracht te geven is. Het begrip kent wel kenmerken. Het betreft aan de ene kant kenmerken rondom risico's lopen en tegenslagen tegenkomen en aan de andere kant aanpassingsvermogen en functioneren van mensen.

Veerkrachtige mensen zijn mensen die risico en tegenslag tegenkomen maar zich snel aanpassen en weer kunnen functioneren (Van Zundert, 2014). Mits de basisbehoeften vervuld zijn, is veerkracht een proces dat voor vijftig procent bepaald wordt door de genen van de persoon, voor tien procent door omstandigheden en voor veertig procent maakbaar is. Van Zundert introduceerde een model voor die maakbaarheid.

De kern van dit model is aan de ene kant bewustzijn over gedrag, gevoelens en gedachten. Aan de andere kant heb je uitvoerende vermogens nodig zoals sociale-en regulatie vaardigheden. Het zijn vooral onze gedachten die bepalend zijn voor hoe we uiteindelijk handelen of hoe we ons voelen (Tiemeijer, 2010). We leren in het onderwijs, volgens Van Zundert, op dit moment onvoldoende om onze gedachten te onderzoeken. We moeten volgens haar, leren ons oordeel uit te stellen en het goede nieuws is: dat is te leren!

- Vanuit een cognitivistisch perspectief toonde Van Zundert met behulp van een videofragment de neuroplasticiteit van ons brein. Door veel te herhalen, worden nieuwe verbindingen gemaakt die de belemmerende gedachten kunnen vervangen (Driscoll, 2005).
- Vanuit een behavioristisch perspectief, benadrukte zij de noodzaak van het inbouwen van een keuzemoment tussen stimulus en response (Valcke, 2010).

Zij vervolgde haar keynote door te benoemen dat het ontbreken van veerkracht stress geeft en zorgt voor burn-out klachten bij leerlingen en medewerkers (Van Zundert, 2014). Dat benadeelt uiteraard de kwaliteit van onderwijs.

Gepleit werd voor een *whole-school-approach*. Dat is volgens Van Zundert goed in te passen binnen de 21-century skills zoals kritisch leren denken, in dit geval over veerkracht(verlies) of constructief werken aan het maken van keuzes en metacognitie. Nadrukkelijk moet het niet gaan om projectmatig werken. Het gaat om een meer-jaren traject.

Flett en Hewitt (2014) benoemen het belang van de proactieve houding als interventie om veerkracht op de kunnen bouwen. Zij vullen daarbij nadrukkelijk aan dat ook ouders hierin een belangrijke rol spelen. De opbrengsten van dergelijke inspanningen zijn, volgens Van Zundert groot en werken preventief mee de onderwijskwaliteit te vergroten.

Mevrouw Krijt vatte de lezing vervolgens samen met de woorden dat veerkracht nodig is om als gelukkig mens te kunnen leven, maar ook om te leren leven.

Workshop 1; Geen cijfers, maar verhalen: onderwijskwaliteit in een veerkrachtige school (J. Copier MA. MEd.)

Copier startte met het tonen van onderwijskwaliteit in een prachtig dashboard met cijfers, tabellen, percentages en kleurtjes. Cijfers zijn echter beperkt en zeggen te weinig over kwaliteit (Visser, 2013). Ook zeggen cijfers volgens Copier, te weinig over identiteit. In 2013 noemde de Onderwijsraad nog dat in Nederland sprake was het behalen van een bovengemiddelde onderwijskwaliteit. De Raad refereerde daarbij aan financiële inzet en prestaties op de basisvakken (Onderwijsraad, 2013). Inmiddels is sprake van een verbreding van de blik op onderwijskwaliteit en refereert de Raad aan drie doeldomeinen: kwalificatie, socialisatie en subjectivatie (Onderwijsraad, 2016).

Deze bredere kijk vraagt om een nauwkeurige bepaling van doelen en bedoeling van het onderwijs. De raad adviseert om niet meer eenzijdig de nadruk te leggen op kwalificatie. Het gaat om de hierboven al genoemde doeldomeinen van het onderwijs, kwalificatie, socialisatie en subjectivatie (onderwijsraad, 2016).

Copier refereerde naar het rapport van de Onderwijsraad en heeft onderzocht of er instrumenten zijn om vanuit die bredere blik naar onderwijskwaliteit te kijken. Zij is gekomen tot 'verhalen'. Dat leidde meteen tot de vraag hoe je een zo'n verhaal op kunt bouwen om kwaliteit te verantwoorden. Een verhaal is namelijk geconstrueerd door de subjectiviteit en creativiteit van de verteller. Een verhaal is beperkt, onvolledig en gebonden aan concrete situaties, tijd en plaats. Een verhaal laat ook identiteit zien, brengt samenhang aan in ervaringen en kan gebruikt worden voor begrijpen, bewaren en delen van die ervaringen (Dupont, 2010).

In groepjes werden vervolgens enkele lastig meetbare aspecten van het onderwijs besproken. In mijn groepje werden bijvoorbeeld eensgezindheid, kwetsbaarheid en sociale relaties genoemd. Dergelijke aspecten werden unaniem belangrijk gevonden voor onderwijskwaliteit en zijn moeilijk zichtbaar of meetbaar.

Copier toonde vervolgens het door haar ontwikkelde referentiekader om tot verantwoording te komen over moeilijk meetbare aspecten van onderwijskwaliteit. Het referentiekader is eenvoudig weergegeven als een soort thermometer, in het midden de ideale temperatuur, bovenin is sprake van 'te veel', onderin sprake van 'te weinig'. In dezelfde groepjes werden vervolgens de eerdergenoemde moeilijk meetbare aspecten met hulp van het referentiekader gewaardeerd, waar een verhaal uit naar voren kwam.

Deze verhalen zijn concreet en verbonden met het echte leven (Banning, 2015). Deze verhalen gaan over idealen. Goede verhalen gaan over goed onderwijs. Een directeur van een grote onderwijsstichting in Limburg vertelde tijdens de workshop zijn ervaringen, hoe het gebruiken van het referentiekader van Copier hem ondersteunde om in zijn krimpregio scholen naar elkaars verhalen over (school)identiteit te laten luisteren en deze te waarderen om zo tot samenwerken te kunnen komen.

Workshop 2; Zelfmanagement tijdens gespreksvoering (S. van Groningen MA. MSc.)

De workshop over zelfmanagement tijdens gespreksvoering werd geleid door Van Groningen van de Radboud Universiteit. Bijna dagelijks word ik aangesproken door collega's en leerlingen die 'last hebben van hun last'. Ik heb daarbij soms het gevoel dat ik voor duivelse dilemma's sta met aan de ene kant het zien van de verantwoordelijkheid voor de mens in nood en aan de andere kant mijn verantwoordelijkheid de organisatie zo goed mogelijk te leiden. Van Manen (2015) benoemt in dit kader dat je weet dat je aangesproken wordt, je ervaart het appèl dat op je gedaan wordt. Van Manen haalt de filosoof Levinas aan die zou zeggen; ik ben uitverkoren tot verantwoordelijkheid, mij is deze taak tot zorg door de ander opgelegd (van Manen, 2015).

Samen met mijn collega spelen we tijdens de workshop een casus uit waarin sprake was van een enorm verlies aan veerkracht bij een medewerker. Wat mij opviel, was dat het in de nabespreking leek of de andere deelnemers, het appèl ook voelden; ook zij kregen de taak tot zorg door ons spel opgelegd. Hoe kun je het goede doen in dergelijke situaties?

In de eerste plaats maakt het volgens Van Groningen, uit hoe je als leidinggevende denkt over veerkrachtverlies. Zie je het als een tekortkoming bij de ander of als een vraag om weer balans te vinden? Dit is een duidelijke aanvulling op de uitspraken en onderzoeken van Van Zundert (2014). Vervolgens is de innerlijke dialoog van de leidinggevende noodzakelijk. Hierin ontstaat namelijk een reflectie op de dilemma's die je gaat tegenkomen.

Ondersteunend daarbij kan dan het thema-gecentreerde interactie model van Ruth Cohn zijn (Van de Braak, 2009). In dit model zijn 4 factoren aan het werk, de taak, het ik, het wij en de context. Het is van belang tot een dynamische balans tussen de factoren te komen (Van de Braak, 2009). Hier werd vervolgens in tweetallen mee geoefend. De gedeelde ervaringen na afloop van de oefening betroffen vooral de erkenning van het ethische spanningsveld. Dit open gesprek met betrokkenen over belevingen en gedachten, moedigde uitwisseling van perspectieven aan. Met als conclusie dat het ethische spanningsveld er mag zijn en onderzocht moet worden.

De workshop vormde een praktische aanvulling op de eerdere onderdelen van de dag maar droeg ook bij aan een overgang naar 'de hoop' als deel van identiteit en als middel voor kwaliteitsverbetering.

Keynote; De hoop levend houden, over goed onderwijs in een verscheurde wereld (Professor B. Roebben)

De lezing startte met een foto waarop roze schapen te zien waren. Door dit te onderzoeken op empirische wijze, kan helderheid ontstaan over oorzaken en gevolgen. Dat de schapen roze waren, was het resultaat van markeringsverf en regen, empirisch onderzocht. Dit beheersingsdenken domineert ook in het onderwijs (Banning, 2015). Maar hoe zit het dan met het empirisch onderzoeken van een ongrijpbaar begrip als de hoop en wat betekent hoop voor de kwaliteit van onderwijs?

Roebben belichtte dit vanuit pedagogische en didactische perspectieven. Hij startte met het onderzoeken van aspecten van hoop, door een analyse te beschrijven van de brieven die Václav Havel, de eerste president van Tsjechië, tijdens zijn gevangenschap schreef aan zijn vrouw Olga. Havel benoemde hoop als dimensie van de geest, als praxis en als een gift. Hoop als dimensie van de geest gaat om het gegeven dat niet alles goed komt, maar dat dingen wel zin hebben. Het gaat om het doorbreken van het isolement. Het isolement van hopeloosheid. In het onderwijs kan dat door het bieden van een uitzicht. Dit kan mogelijk gemaakt worden door gebruik te maken van communicatie.

Hoop is ook praxis. We kregen een foto te zien van een spiegel die hangt in een afgelegen horecagelegenheid. In de spiegel zien we een vrouw, die iets te drinken pakt, onder de spiegel een kistje. Het kistje is de kassa. Bezoekers van de horecagelegenheid zijn helemaal zelfverantwoordelijk, er is geen personeel. Hier komt de moraal om de hoek kijken. Zijn we fundamenteel aanspreekbaar het juiste te doen? Het zien van je eigen blik in de spiegel en het appèl het juiste te doen is een appèl op een persoonlijk verantwoordelijk individu (van Manen, 2015). Roebben benoemde de situatie als een blik op 'een nieuw wij'. Het leren leven in de presentie van anderen. In het onderwijs, is 'storytelling' het didactische instrument om dit bij leerlingen expliciet onder de aandacht te brengen.

Roebben brengt daarmee steeds meer verbinding aan tussen 'narratieve handvatten' en onderwijskwaliteit. Enthousiast vertelde Roebben over zijn studenten die tegen alle adviezen in, met vluchtelingen in gesprek gingen over het Bijbelverhaal van Abraham. Roebben bleef vervolgens helaas hangen bij de uitkomst namelijk dat de studenten en de vluchtelingen elkaar hebben ontmoet en dat dat een mooi verhaal is.

Tot slot kwam het aspect van hoop aan de orde als eschatologisch surplus, de hoop als gift. Roebben haalde hier uitspraken van Charles Péguy aan: gezegend is hij die hoopt en hij die slaapt. Vertrouwen en hopen dat het goed komt behoort tot de kunst van het loslaten. Dit betekent ironisch genoeg, dat velen juist de handen uit de mouwen moeten steken. Hoop is een deugd, en kan zoals van Zundert al zei, geoefend worden.

Didactische handvatten die hierin volgens Roebben betekenisvol kunnen zijn, zijn die van de seculiere ethiek. Ethiek leert ons wat onze waarden kunnen zijn: wat is waard om te verlangen, wat is nodig om te kunnen spreken van een goed leven, (Dupont, 2010)? Zo kan geleerd worden dat mensen *hele mensen* zijn. Daar ligt een belangrijke opdracht voor ons onderwijs. Leer het, leef het en geef het door aan anderen, zo werd de dag samengevat.

Betekenis van de conferentie voor mij

Ik bezocht de conferentie Identiteit; veerkracht en hoop, met in mijn achterhoofd de vraag: hoe kan ik tot verantwoording komen en vooral hoe kunnen de moeilijk meetbare aspecten van onderwijs zichtbaar of zelfs maakbaar gemaakt worden?

Op deze inspirerende dag heb ik hiervoor verschillende antwoorden gekregen. Het antwoord dat mij het meeste raakte, lijkt paradoxaal te eenvoudig voor woorden; gebruik het narratieve perspectief. Daarbij kan meteen opgemerkt worden dat niet ieder narratief voldoet als het gaat om onderwijskwaliteit. Een narratief als zoektocht naar identiteit kan, volgens mij wel in verband gebracht worden met onderwijskwaliteit. De conferentie bood mij daarvoor zowel instrumentele als ethische handvatten.

De meer instrumentele handvatten komen vooral uit de positieve psychologie, zoals het whole-school-inoefenen van veerkracht, waardoor onderwijskwaliteit min of meer zichtbaar en tegelijkertijd min of meer maakbaar kan worden. Ethische handvatten waren te vinden in een gerichtheid op een goed leven, als een bezinning op wat waard is om te verlangen. Met deze handvatten kan de overtrokken aandacht voor oppervlakkige, uitwendige onderwijsaspecten plaats maken voor een meer existentieel beleven van onderwijskwaliteit. Dat doet, naar mijn mening, recht aan goed onderwijs, goed mens en goed leven.

Er zijn enkele kanttekeningen te plaatsen. Het behavioristisch en cognitivistisch perspectief op veerkracht als identiteitsaspect, bleef bij Van Zundert nog te veel koersen op vaardigheden en talentontwikkeling. De aangereikte handvatten verschaffen wel inzicht in zichtbaarheid- en maakbaarheidsaspecten van moeilijk meetbare onderwijskwaliteit, maar helpen niet bij het fundamenteel bevragen wat het 'goede' is waarnaar gestreefd mag worden of hoe ik tot verantwoording kan komen. Zonder fundamentele vragen over 'het goede' kan identiteit namelijk ook non-kwaliteit zijn (Dupont, 2010).

Tijdens zijn keynote ging Roebben niet in op de inhoud van de Abraham-parabel. De Abraham-parabel is naar mijn mening, een ultiem verhaal over verantwoording en verantwoordelijkheid. Abraham had het (duivelse) dilemma om gehoor te geven aan het appèl dat God op hem doet om zijn geliefde zoon te offeren en het appèl van de gemeenschap; het morele besef. Een dilemma tussen plicht en zorg (van Manen, 2015).

Tijdens de workshop van Van Groningen heb ik ervaren hoe moeilijk het is om de dubbele verantwoordelijkheid tussen zorg en plicht te hebben en daarbij samen te onderzoeken wat 'het goede' is. Dit is een dynamische zoektocht waarbij aandacht voor de gehele mens nodig

is. Scholen geven met hun dashboards vol cijfertjes en kleuren, naar mijn mening gehoor aan het appèl van de onderwijsinspectie zich te verantwoorden en lijken steeds meer gehoor te willen geven aan dat andere appèl, het morele appèl, voorbij de cijfers. Bij het verhaal van Abraham, is het uiteindelijk de stem van een engel die Abraham belet te handelen. Van Manen (2014) formuleert dit als de roep van de pedagogiek. Ik neig meer naar de roep van de ethiek. Gevoelsmatig denk ik in het pedagogische perspectief meer een roep te ontdekken naar 'hoe' terwijl de ethiek meer roept naar waarom of waartoe. Ik sluit daarmee aan bij Roebben die de seculiere ethiek noemde om weer tot inzicht te komen. Ethiek leert ons namelijk wat onze waarden kunnen zijn, wat het waard is om te verlangen, wat nodig is om te kunnen spreken van een goed leven (Dupont, 2010). Een overtuigend en hoopvol perspectief om tot verantwoording te komen en tegelijkertijd een handvat op het waartoe-vraagstuk en het wat-vraagstuk.

Samenvattend kijk ik terug op een waardevolle en inspirerende dag. De aangereikte praktische handvatten, vooral uit de positieve psychologie, zijn direct bruikbaar en de ethische handvatten met name het narratieve perspectief, zijn zo inspirerend dat ik deze verder wil onderzoeken in de overtuiging dat deze kunnen leiden tot zowel verbetering van onderwijskwaliteit als ook tot verbetering van de verantwoording over onderwijskwaliteit.

Literatuur

- Banning, B. W. J. M. (2015). *Leraren, wat boeit jullie? Theoretisch en empirisch onderzoek naar roeping binnen het professioneel zelfverstaan*. Antwerpen-Apeldoorn: Uitgeverij Garant.
- Biesta, G. J. J. (2006). *Beyond learning: Democratic education for a human future*. Routledge.
- Biesta, G. J. J. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten. Ethiek, politiek en democratie*. Den Haag: Boom Lemma.
- Biesta, G. J. J. (2015). *Het prachtige risico van onderwijs*. uitgeverij Phronese.
- Biesta, G. J. J. (2016). The Rediscovery of Teaching: On robot vacuum cleaners, non-egological education and the limits of the hermeneutical world view. *Educational Philosophy and Theory*, 48(4), 374-392. doi 10.1080/00131857.2015.1041442
- Braak, I. van de (2009). *Lerend samenwerken, samenwerkend leren: themagecentreerde interactie (TGI) als kader voor teamontwikkeling in de school (Vol. 74)*. Kluwer.
- Brabants Dagblad (2016). *Schoolbestuur Ons Middelbaar Onderwijs wil weer katholieke normen en waarden op scholen, 22 juni 2016*. Verkregen op 5 november 2016 van www.bd.nl
- Driscoll, M.P., & Driscoll, M.P. (2005). *Psychology of learning for instruction*. Pearsons.
- Dupont, J. A. P. (2010). *Identiteit is kwaliteit. De identiteitstheorie van Paul Ricoeur als voorstudie voor een verheldering van de identiteit van katholieke basisscholen in Nederland*. Budel: Uitgeverij Damon.
- Flett, G. L., & Hewitt, P. L. (2014). a proposed framework for preventing perfectionism and promoting resilience and mental health among vulnerable children and adolescents. *Psychology in the Schools*, 51(9), 899-912. doi:10.1002/pits.21792

Linden, H. van der (2016). Geef leerling de eerste jaren meer structuur, interview met Jelle Jolles. *VO Magazine*, 11 (2, november 2016), 6-9.

Manen, M. van (2015). *Weten wat te doen wanneer je niet weet wat te doen, pedagogische sensitiviteit in de omgang met kinderen*. Nivoz.

Ons Middelbaar Onderwijs. (2013). *Zingeving en goed onderwijs*. verkregen op 5 november van www.omo.nl

Ons Middelbaar Onderwijs. (2016). *Koers 2023, onderwijs met overtuiging, conceptversie van oktober 2016*. Verkregen op 5 november van www.omo.nl

Onderwijsraad. (2013). *Een smalle kijk op onderwijskwaliteit, stand van educatief Nederland 2013*. Onderwijsraad, Den Haag. Verkregen op 5 november 2016 van www.onderwijsraad.nl

Onderwijsraad. (2016). *De volle breedte van onderwijskwaliteit, van smal beoordelen naar breed verantwoord*. Verkregen op 5 november 2016 van www.onderwijsraad.nl

Groningen, S. V. (2014). *Door andere ogen... Een casestudy naar de leiderschapsstijl van de schoolleider*. Verkregen op 5 november 2016 van thesis.ubn.ru.nl

Tiemeijer, W. L., & Scientific Council for Government Policy. (2010). *WRR: Hoe mensen keuzes maken: De psychologie van het beslissen*. Amsterdam: University Press.

Valcke, M. (2010). *Onderwijskunde als ontwerpgereedschap*. Academia Press.

Verus (2016). *OMO bezig met titanenklus': blijvende aandacht voor katholieke identiteit*. Verkregen op 5 november 2016 van www.verus.nl

Visser, A. (2013). Marktfilosofie en onderwijsutopie. In R.Kneyber & J. Evers (Red), *Het Alternatief: weg met de afrekencultuur in het onderwijs* (19-29). Amsterdam: Boom.

Zundert R. M. P. van (2014). *Integrale aanpak welbevinden, de wetenschappelijke achtergrond, leer en veerkracht*. Verkregen op 5 november 2016 van www.leerenveerkracht.nl . 's-Hertogenbosch: Blurp